

דיוקנו של משורר דגול כמחזאי צעיר [1]

הצגת "כנרת כנרת" בתיאטרון הקאמרי

נחמן בן עמי

פג חומו המעיק של היום. צינה ערבית קלילה שובבה את רוחנו. אורותיה של טבריה היבהבו למרחוק. התיישבנו באמפיתיאטרון, תחת כיפת השמים זרועת הכוכבים, אי־שם בין הירדן והכנרת. עוד בטרם הוצפה הבמה באורות, היה אור בנשמה. אור של שמחת־חג, שמחת יובל הקבוצה. אחרך־כך הם עלו על הבמה, בזה אחר זה, והציגו קטעים־קטעים מעליליות העבר, עטוף ההוד האגדי המופלא. מדי פעם נצבט הלב ומדי פעם נתקפו שרירי פנינו וגופנו בעוויותות של צחוק. אל רחשושי הצרצרים וקירקור הצפרדעים נצטרפו לישות מפה־לאוזן של הוותיקים שישבו סביבנו: "זה היה זלמן... אתה זוכר את זלטינה?.. באמת, כלום אפשר להאמין בכל זאת כיום הזה?..."

נחת ורוח־חג של יום־טוב. אורות־הבמה כבים – ובחלל האוויר מהדהדות מחיאות־כפיים.

אנו מתעוררים. לא ישבנו על חבילות־קש בגורן עגולה אי־שם בעמק־הירדן. ישבנו בכסאות הנוחים, פרי הטכניקה המודרנית, באולם החדש של התיאטרון הקאמריף אשרחנך בהצגה "כנרת כנרת". וכאן, בהיכל החדיש של אמנות הבמה היפואנית, החינו ב"מסכת" המקומית הזאת, העשויה קרעי נוסטאלגיה. סנטימנטאליזם ובדחנות. קטעים, קטעים, מלוקטים לאלומה רופפת.

*

ובכן, המשורר הדגול נתן אלתרמן, מאלופי השירה העברית החדשה, החליט לשלוח ידו במחזה. והסתבר, כי בתחום הזה, החדש בשבילו, הוא מחפש ומתגשש ומדדה באפילה, כמו כל כתבא־זעירא להבדיל, המשנס מותניו ומסתער בקולמוסו

[1] נדפס בעיתון "מעריב" 1.1.1962

שהוזשחז־זה־עתה מקרשי הבמה לעבר קהל הצופים. יש לשבח את נתן אלתרמן על שהיה בו אומץ־הלב, לקום מעל המצע הבטוח של זרי־הדפנה ולהתייצב לפנינו כ״דיוקנו של משורר דגול בתור מחזאי צעיר״. בתור מחזאי צעיר, אין הוא פטור מכורח משכלונות. אך כיוון שהיה בו העוז לזנק את הקפיצה הנחשונית הראשונה, יש מקום לשער, כי יעמוד לו כוח־ההתמדה והעקשנות של יוצר צעיר, וכי אנו עתידים עוד לראות־ולשמוע את הקולות פרי יצירתו מעל במותינו.

אלתרמן העלה במחזה ״כנרת כנרת״ רעיון: את רעיון החלוציות וההקרבה, סתורת־ההגיון כביכול, של ראשוני הראשונים, אשר עזבו משכנות בטוחים ויצאו להתייסר בשממה. אולם לשום רעיון אין קיום במחזה, בלא דמות המסמלת אותו. ולשום דמות אין קיום, בלא תווים אינדיבידואליים מובהקים וברורים. במחזהו של נתן אלתרמן כל הדמויות הן חד־סטריות, חד־צבעיות. כל חברי הקבוצה הם ״בחורים טובים״, טובים באופן בלתי־רגיל. אפילו בשעה שחבר אחד רוצה לעזוב את הקבוצה, הרי הוא עושה זאת רק מתוך עודף של תחושה מוסרית.

כל דמות ודמות, כמות שהיא מופיעה לראשונה על הבמה, כך היא מתקיימת ועומדת עד לסוף העלילה. הבחורים רוצים רק להקריב ולהקריב; ההורים השכולים הם עצובים; הזוג המאוהב – מתלבט ואוהב. התימני משמיע פסוקי־תורה. הצייר דש בלשונו על אמנות, הבונדיסט מטיף לאיידיאולוגיה שלו. הדמות היחידה, שתיאורה חורג מן הקו החד־סיטרי, היא דמותו של הסיטונאי היפואי פייטלזון, שבא לקבוצה לדרוש כסף בעד ה״לוקומוביל״ שלו, ולבסוף גם הוא... מקריב את עצמו למען הקבוצה.

אותה רוח של תמימות, המאפיינת את הדמויות, אופיינית גם לעלילה. זרח מתמרמר, שהגיע ״סוף החלוציות״, מפני שיש כבר צלחת לכל חבר ותבן לשינה... כאשר אליעזר עומד לצאת מטבריה ליפו,אומר לו יקותיאל: ״מה פתאום צריך לנסוע? בשלושה וחצי יום מגיעים ברגל...״ ובאיזו התפעלות־עגל תמימה מדברים החברים על הילד הראשון שנולד בקבוצה!...

כל הכבוד לתום ולתמימות, אולם כאן מתקרבות כבר הנפשות הפועלות לגבול של אווילות.

מבחינת סגנון היצירה, לא כפה על עצמו המחזאי את המשמעת הצורנית הקפדנית, שאותה הוא יודע לכפות על עצמו בתחום השירה, ואשר בלעדיה אין קומה ושיעור־קומה – ולא כל שכן זקיפות־קומה – למחזה. פעם אנו שרויים באווירה אידילית של

״היו זמנים״ ופעם קופץ עלינו לפתע מלפני הבמה רוחו של פיראנדלו, כשאחד החלוצים נהפך לקונפראנסיה ומודיע לקהל, כי הסצינה הבאה תהיה חלום; או בשעה שהוא בא בטענה – בסצינה אחרת – לשחקנים העומדים על הבמה, בהגידו להם, שהם שייכים בכלל למערכה אחרת. בתוך האווירה הפשוטה־הטהורה הזאת צץ לפנינו לפתע צמד קפקאי של אחד־שהוא־שניים. יסנוגורסקי א ויסנוגורסקי ב׳, האדם הסובל מפיצול האישיות – אדם שבאמת איננו שייך לא למערכה הזאת ולא לכל מערכה אחרת. ובין פרק של פרוזה עממית לבין פרקיים של שירה דיקלומית נופלת טאניה למשכב ועוברת התקפת־טירוף כביכולית, ההולם את אופליה השקספירית.

פה ושם מתבל המחבר את הטקסט במילי דבדיחותא, בקצב איטי ובלתי־מפתיע, במישחקי־מילים המעוררים תמיהה כשהם נשמעים מפי גיבורי המחזה, כגון בשעה שפונדקית מיפו אינה רוצה ״שקיצה משוקצת״ מעשה ידי צייר מודרניסטי, היוצר לפי דרכו הסובייקטיבית, אלא מעדיפה צילם ״מעדשת האובייסטיב״. לפעמים צצה בטקסט רוח של ״אנכרוניזם הפוך״, כמו בשעה שאחד הגיבורים אומר שאין לו ״דיליג׳אנס צמוד״ – ואין אנו יודעים, אם כיוון המחזאי חוד חידודיו לשמש תבלין ליריעה הנוסטאלגית הכללית, או להיות עיקוצי פארסה, כמכסורת ״תל־אביב הקטנה״.

*

אם גיבורי ״כנרת כנרת״ הקריבו עצמם על מזבח האידיאלים שלהם, נראה, כי הבמאי פלוטקין הקריב עצמו על מזבח הטקסט. הוא דישדש נאמנה בעקבות המחבר, ״העמיד״ את הדמויות ברחבי הבמה – ותו לא. זרימה שקטה, ללא ברק או אמצאה. שאותם הורגלנו למצוא בעבודות־הבימוי האחרות שלו.

הצייר הצעיר דני קרוון הוכיח שוב, שיש לו מקום־קבע בשורה הראשונה של ציירי־התפאורה שלנו. נדמה, אמנם, כי במערכה הראשונה הוא נפתל קשות עם ״הריקנות״ שאותה ביקש להציג בהיאחזות החלוצית; בעוד שבנה מיבנה נאה מצדה הימני של הבמה, ואף כיסה את השמים בפיסול סמלי של הרי הגולן המשתקפים במי הכנרת ושל כוכבי ״הדובה הגדולה״ – הרי העצם המשונה שמצדה השמאלי של הבמה נראה חסר־הצדקה. תפאורת המערכה השניה יצרה את האווירה הנלבבת של סגנון יפואי־מזרחי. כסילוני־אור עלים שוב ושוב יסודות חדשים מתוך כותלי

התפאורה ומשנים את האווירה לבקרים. המוסיקה של גארי בארתיני הורכבה מקטעים מעובדים של שירי ימים־עברו, בצירוף קטעי מעבר בסגנון יותר מודרני.

*

זלמן לביוש, בתפקיד הסיטונאי פייטלזון, היה הדמות האנושית ביותר בגאלריה של הדמויות שהועלו במחזה, אולי גם בזכות היותו הדמות היחידה, שתמורה כלשהי התרחשה בתוכה במהלך העלילה. חנה רובינא מופיעה בתפקיד אפיזודי של אם שכולה. כיוון שדובר כה רבות על שיתוף בין התיאטראות ועל השאלתה של גב׳ רובינא מ״הבימה״ לקאמרי – היה לא מעט אכזבה בכך, ש״הגבירה הראשונה״ של תיאטרוננו הוטרדה לאכסניה אחרת, בשל תפקיד ה פעוט. לשאר השחקנים לא ניתן מרחב לפתח משחק כלשהו, ככי לאחר שהציגו את עצמם פעם ראשונה על הבמה, לא חל בהם כל שינוי, פרט למלים שיצאו מפיהם. נתן כוגן היה ״בונדיסט מושבע״, המנסה להסביר ל״תימני האופייניי״ אברהם חלפי את תורת ״הפיראמידה ההפוכה״. יהודה פוקס הציג את דמות ״החלוץ המושב״, שכל משאלת־בו היא – עוד ועוד תלאות. אורי לוי, אברהם בן־יוסף ויוסף ידין – עמודי־התווך של הקבוצה, גילה אלמגרו ועודד תאומי היו דיקולומיים, כמצוות הטקסט הנתון בפיהם. רחל מרכוס – פונדקאית עסיסית וחביבה. אילי גורליצקי וליאור ייני הציגו תוך תיאום נאה את ״הדמות המפוצלת״.

*

גיבורי ״כנרת כנרת״ – כולם נחשונים, יוצאים לדרך־חתחתים לא־סלולה, נכונים לספוג מהלומות ולהקריב קרבנות.

בכתבו מחזה זה, הצטרף אליהם אלתרמן.